

Svenska Ostindiska kompaniet—Sveriges framgångsrikaste företag...i tesmuggling

Leos Müller, Uppsala universitet

Introduktion

Svenska Ostindiska kompaniet (SOIC) är ett välkänt fenomen i Sveriges 1700-tals historia. Det finns ett stort populärhistoriskt intresse för det, vilket uppmärksamheten kring ostindiefarenen *Götheborg* nyligen (2008) har visat. Kompaniet uppfattas i första hand som exotiskt äventyrligt företag i den annars ganska inåtvända svenska historien. Men utöver de äventyrliga resorna till Kina vet de flesta ganska litet om vad SOIC egentligen sysslade med. Man tänker på Linnés lärjungar, kinesiskt porslin, siden, kineseriets påverkan på arkitektur och konst. Men relativt få svenskar vet att kompaniets stora affärsområde faktiskt var tehandel, som dessutom reexporterades från Göteborg till andra länder. Andra varor som klarat sig till vår egen tid (siden, porslin, tavlor, etc.) och som också stannade i större utsträckning på svenska herrgårdar spelade inte alls så viktig roll i kompaniets ekonomi som te. Teet finns inte kvar.

I det globala perspektivet är kompaniet ett fortfarande ett okänt fenomen. Det finns mycket omfattande forskning om de stora västeuropeiska kompanierna och deras påverkan på den moderna ekonomiska utvecklingen. Speciellt de holländska (VOC) och engelska (EIC) ostindiska kompanierna fått enormt mycket uppmärksamhet av forskare. Man kan naturligtvis inte förstå Indiens och Sydostasiens moderna historia utan kompanihistoria och nu, när regionerna träder fram ekonomiskt, blir också deras moderna historia viktigt. Men alltför mycket fokus på de stora kompanierna hindrar oss att se att även de mindre kompanierna, det franska, danska och inte minst svenska hade en global roll att spela. Det kommersiella systemet under 1700-talet baserades på ett samspel mellan de stora och små aktörerna, ungefär på samma sätt som dagens ekonomi förutsätter både stora och små företag.

I min föreläsning vill jag lyfta fram just detta samspel och visa att SOIC trots sin föga storlek spelade en viktig global roll.

Te är av central betydelse i SOIC:s historia och därför är det nödvändigt att förklara hur teet under 1700-talet blev den vardagsdryck vi känner idag och vilken roll denna nya dryck spelade för de europeiska kontakterna i Kina. Européer, speciellt portugiser och holländare, hade mer eller mindre regelbundna kontakter med Kina redan under 1500 och 1600-talen. Men det var först i slutet av 1600-talet som mer varaktiga handelsrelationer skapades. Européerna var intresserade av kinesiskt silke, porslin och framförallt te. Kinas utrikehandel koncentrerades av kejsaren till vissa städer och till vissa köpmannagrupper och det blev Kanton som kring 1700 hade blivit Kinas viktigaste hamn för utrikeshandeln och som från mitten av århundradet fick monopolrättigheter på all utrikeshandel.

Under samma tid tog det engelska kompaniet över den viktiga tehandeln. Tekonsumtion ökade både i London och på kontinenten och EIC var snabbast på att dra nytta av det. Den engelska kompanihandeln var monopol vilket som vanligt bringade höga priser. Och höga monopolpriser öppnade för affärsmöjligheter för dem som var villiga att bryta mot monopolet. Ett första sådant kompani när det gäller Kinahandeln var det så kallade Ostendekompaniet som grundades 1717 i dåtidens Österrikiska Nederländerna, dagens Belgien. Kompaniet importerade till Ostende stora mängder av te som sedan såldes vidare till kontinenten och som

delvis smugglades till England. En följd av Ostendekompaniets verksamhet var en snabb nedgång av tepriser och följaktligen en stigande konsumtion i Europa och främst England.

De holländska och engelska ostindiska kompaniernas monopol var hotad. De agerade politiskt och lyckades förmå den österrikiska regeringen som styrde över Österrikiska Nederländerna att stoppa kompaniets verksamhet. Delägare från Ostende försökte hitta ett annat land att föra sina affärer ifrån och detta öppnade för ett samarbetet med SOIC fick sin första oktroj 1731. Det är viktigt att poängtera att man från svenskt håll inte skyltade med kopplingen till Ostende. Följaktligen syns de två grundarna inte i oktrojen utan detta gavs till köpmannen Henrik König från Stockholm. König hade inte alls lika aktiv roll i kompaniets grundande. Att kapital och personal från Ostendekompaniet var viktiga i den svenska Kinahandeln, speciellt i början, är ett välkänt faktum. Däremot nämns det sällan att SOIC ärvde även Ostendekompaniets affärsidé, nämligen att profitera på ihåligheter i de stora kompaniernas monopol. Det visas tydligt i att SOIC använde samma distributionskanaler som Ostendekompaniet.

Specialisering i te blev för det svenska kompaniets både framgångsreceptet och orsaken till dess senare fall. Den snabbt växande efterfrågan på te var följd av ändrade dryckesvanor, där västeuropéer, även de fattiga, gick från att dricka öl och vatten alltmer till att dricka te, kaffe och choklad, alltså exotiska importdrycker som dracks varma och med socker, socker som under 1700-talet var lika stor nymodighet som te.

En annan förklaring till att SOIC specialiserade sig på te var att kompaniet inte fick möjlighet att handla i andra länders kolonier, t ex i Indien eller det holländska Indien, dagens Indonesien. De stora var nämligen väl medvetna om kompaniets affärsidé och gjorde allt för att stoppa SOIC. Den enda asiatisk hamn där alla européer behandlades lika var Kanton vilket berodde på att Kanton var en del av Kinas territorium.

För att belysa teets betydelse för kompaniets verksamhet skall jag ge några siffror. I början, efter SOIC:s grundande, var den svenska teimporten relativt blygsam, c:a 160 ton per år. Redan kring 1750 nådde tehandeln mellan 500 och 600 ton årligen och det fortsatte stiga. Siffrorna säger inte särskilt mycket utan en jämförelse med de andra kompanierna. Relativt sett importerade SOIC mellan 10 och 20 procent av Kantons te. De två nordiska kompanierna, danska och svenska, stod tillsammans för mellan en fjärdedel och en tredjedel av all Kantons tehandel. Det var en mycket betydande andel. Det viktigaste kompaniet, nämligen det engelska, fick stå för normalt 50 procent av Kantons tehandel.

Men var teet verkligen så viktigt i den totala handeln? Faktum är att i importvärde stod te för c:a 80 procent av lasten och denna andel t o m ökade efter 1750. Det var liknande för det danska ostindiska kompaniets handel i Kanton, teet stod för mellan 80 och 90 procent av dess import. De andra varor, som porslin, siden, kryddor, arrak, var helt enkelt bara komplettering av lasten. Exempelvis porslin var en utmärkt komplement till teet, därför att det var tungt, vilket underlättade inlastningen, och det luktade inte, det kunde alltså inte förstöra den för lukter känsliga teet.

Det är uppenbart att de stora mängder av te som landade i Göteborg inte var avsedda för svenska konsumenter. Den svenska statistiken för förtullade importvaror från Kanton, alltså varor avsedda för konsumtion i Sverige stod för mindre än 10 procent av importerade värden och detta inkluderar även alla andra varor utöver teet. Resten reexporterades mer eller mindre illegalt till kontinenten och England.

Stora avsättningsorter var Amsterdam, Hamburg, Ostende – föga överraskande, och inte minst till Storbritannien. Storbritannien var Europas ledande tedrickande nation och följaktligen den största importören av teet. Eftersom teimport i Storbritannien var det engelska ostindiska

kompaniets monopol allt te som fördes dit utanför detta var smuggelgods. Det var naturligtvis mycket svårt att förhindra tesmugglingen, speciellt i de mer avlägsna delarna av öriket. Smugglingen pressade ner tepriserna och de låga priserna gjorde tedrickande allt vanligare även bland ”commonors”.

Redan 1744, tretton år efter SOIC:s grundande kunde den skotske juristen och författaren Duncan Forbes konstatera:

But when the opening [of] a Trade with East-Indies... brought the price of Tea... so low, that the *meanest* labouring Man could compass the Purchase of it;--when the Connection which the Dealers in their Country had with many *Scotsmen* in the Service of the *Swedish Company* at *Gottenburg*, introduced the Common Use of that Drug among the *lowest* of the People...¹

Det var alltså det billiga svenska illegalt importerade teet som introducerade tedrickande bland “the lowest of the people” i Skotland.

Den illegala handeln i te var naturligtvis mycket känslig för prisändringar och olika tullsatser. Marginella förändringar hade stora konsekvenser för de insmugglande varorna och detta visade sig i kompaniets vinster.

Den europeiska teimporten under 1700-talet ökade mycket snabbt. Den sexdubblades mellan 1730- och 1780-talet. Men priserna gick också kraftigt ner och vinsterna blev beroende av hur prisnedgången kunde pareras med de större handelsvolymerna. Marknaden i England var beroende av politiska åtgärder, speciellt tullsatser på te. Höga tullar gjorde smugglingen lönsamt, medan låga tullar trängde smuggeltrafiken undan.

Den svenska Kinahandeln var också starkt beroende av de internationella konjunkturerna. De nordiska länderna, Sverige och Danmark, lyckades att hålla sig förhållandevis länge utanför de anglo-franska krigen som pågick mellan 1688 och 1815 och som ibland kallas det andra hundraåriga kriget. Sverige kunde utnyttja sin neutralitet i den internationella handeln, ungefär på samma sätt som man gjorde under första och andra världskriget. Den svenska neutraliteten var profitbringande för SOIC under sjuåriga kriget 1756-63, men speciellt under det amerikanska frihetskriget 1780-83, då Frankrike och Holland befann sig i krig med Storbritannien. De engelska, danska och svenska kompanierna var de enda som handlade i Kanton och det syns tydligt på de svenska import- och re-exportsiffrorna.

Från 1757 fanns det, förutom den ändrade dryckeskulturen, en annan förklaring till varför det importerades till Europa så mycket te och varför tehandeln fick strategisk roll. Teet visade sig nämligen som ett mycket förmånligt vara för att överföra resurser från den nyligen erövrade brittiska Bengalen till London.

Engelsmännen seger mot fransmän och deras allierade, Bengalens nawab, vid Plassey 1757 gjorde EIC i ett slag Bengalens feodala herre med rätten att ta ut skatter, så kallade *diwani*. Med tanke på Bengalens stora befolkning och utvecklingsnivå handlade det om enorma inkomster. Kompaniets anställda och privata köpmän försökte tappa denna källa och överföra vinster till Storbritannien förbi det engelska kompaniet. Det handlade alltså delvis om en gigantisk förskingring av indiska skattemedel. Men även kompaniet ville överföra de indiska skatteintäkterna till delägare i London. Ett sätt att överföra skatteintäkterna från Bengalen till London var att köpa de lokala varorna och sälja dem antingen i Europa eller i Sydostasien och Kina. Detta gjordes delvis lagenligt, å det engelska kompaniets vägnar, delvis illegalt, å de

¹ Mintz, Sidney W., *Sweetness and Power. The Place of Sugar in Modern History*. New York 1985, p 114.

privata köpmännens och kompanianställdas vägnar. En stor del av medlen användes för att köpa te i Kanton.

För att beskriva denna komplicerade penningtransaktion enkelt: intäkterna från Bengalen flyttades i form av indiska varor, exempelvis bomullstyger och opium, eller som växlar (kredit) till Kanton och Macao, som var en portugisisk koloni utanför Kanton. Macao fungerade som ett finansiellt centrum för Kinahandeln. Mellanhänder i Kanton sålde sedan varorna och inkomsterna användes för att finansiera inköp av te. Indiska medel användes både av EIC och de mindre konkurrerande kompanierna, exempelvis de svenska och danska. Teet fraktades sedan till Europa och efter försäljningen överfördes vinsten till kreditgivarnas bankirer i London. Det låter som en komplicerad operation men den faktiskt användes i mycket stor utsträckning. Det var de bengaliska skatteintäkterna som i olika former sipprade till Kanton och som finansierade teinköpen där.

Det nya finansieringssystemet innebar två viktiga förändringar. Först, före 1757 finansierades teinköpen i Kina med silver. Detta gäller alla europeiska kompanierna. Det fanns helt enkelt inga europeiska varor som kineserna eftertraktade. Systemet ändrades med britternas erövring av Bengalen. När det gäller specifikt det danska kompaniet som kanske liknar mest det svenska, under 1760- och 1770-talen finansierades c:a en fjärdedel av teinköpen med intäkterna från Bengalen. Det saknas en liknande detaljerad analys av den svenska finansieringen men mycket tyder på samma strategi. Ett tecken på detta är en ny fond som SOIC skapade i Kanton efter 1760. Den skulle ordna krediter för kompaniets inköp från lokala köpmän och den begränsade silverimporten.

De två svenskar som fick ta hand om fonden var Jean Abraham Grill och hans kompanjon Mikael Grubb. Dessa två så kallade superkargörer blev djupt involverade i kreditverksamheten i Macao och Kanton. De lånade mycket stora belopp från Macaos köpmän och finansierade lokalhandeln men också inköp för det svenska kompaniet. De var dessutom direkt involverade i växelaffärer i Indien. Exempelvis viss George Smith i Madras och engelske kapten Jackson blev deras viktiga affärspartners i Indien. Utöver detta gjorde herrarna Grill och Grubb omfattande affärer i varuhandeln i Sydostasien, och förmodligen även i Indien. Bland de varor de tog från Indien fanns även opium.

Den första viktiga följden av den förändrade situationen i Indien var alltså minskade silverberoende och silverimport från Europa. Den andra förändringen handlade om utbudet av te i Europa. Tillgången på billiga krediter ledde till snabbt ökande teimport kring 1770. Teet kom till Storbritannien både via den legala kanalen, EIC, och via de illegala smuggeltrafiken från Skandinavien och kontinenten. Det smugglade teet var mycket billigare och engelska kompaniet fick stora problem med att sälja sitt eget te. År 1772 fanns det i London stora förråd av EIC:s osålda te. Som bekant försökte det engelska kompaniet att dumpa teet i nordamerikanska kolonierna. Följden blev Boston Tea Party i december 1773. I viss utsträckning är det alltså även det svenska kompaniets och den svenska re-exportens fel att engelsmän fick problem i sina nordamerikanska kolonier.

Amerikanska frihetskriget blev början på en ny global konflikt mellan Storbritannien och Frankrike, även om det tog ytterligare fem år innan Frankrike gick in i kriget 1778. Amerikanska frihetskriget var en sista gyllene period för den svenska Kinahandeln. SOIC:s reexportverksamhet nådde toppen under kring 1780-82, då te re-exporten var nästan lika värdefull som hela den svenska exporten. (se diagram) Men då fick också engelsmännen nog. Parlamentutredningar som genomfördes kring 1782 och 1783 visade tydligt att de engelska problemen berodde huvudsakligen på den omfattande smugglingen. Lösningen blev en ny lag, så kallade Commutation Act från 1784, som sänkte importtullar på te från över 100 procent till 12 procent vilket halverade det legala tepriset. Dessutom fördubblade EIC sin

officiella import. Härmed försvann den engelska marknaden för utländskt te och med den försvann ekonomiska grunder för SOIC:s verksamhet. Kompaniet fortsatte existera fram till 1813 men från och med 1800 låg dess verksamhet på sparlåga. SOIC:s storhetstid var alltså över med Commutation Act.

Denna korta historia om 1700-talets tehandel visar att det svenska kompaniet verkligen var en global spelare, även om man spelade i en annan liga än de engelska och holländska kompanierna. Trots sin föga storlek i kapital, antalet skepp eller anställda spelade det svenska kompaniet en viktig roll för den internationella handels utveckling och för konsumtionsrevolution som pågick i 1700-talets Europa.

En fråga som emellertid måste ställas är: vad betyder allt detta för Sverige? Teet dracks i England, Skottland, Holland, och kanske Frankrike. Men svenskarna blev aldrig några stora tedrickare. Jag har även betonat att initiativet till SOIC kom från Ostende. Kapital var utländskt, och vinsterna hamnade i stor utsträckning hos investerare i Spanska Nederländerna och Storbritannien. Även anställda speciellt från början var av utländskt ursprung: skottar, engelsmän och flamländare. Var kompaniet ett skalbolag som inte haft någon ekonomisk betydelse för Sverige?

Kompaniets betydelse är kanske mer indirekt. Den svenska andelen av kapital och av anställda blev under tiden allt större och följaktligen även vinsterna så småningom hamnade i allt större utsträckning i Sverige, i järnbruk i sillfiske och trankokerier på västkusten. Herrgården Altomta är ett bra exempel på detta beteende. Kompaniet hjälpte utan tvekan att sprida nya kunskaper, om skeppsbyggeri och navigation, om andra länder, som alla fick betydelse för Sveriges framstående roll i den framtida internationella ekonomin.

November 2008

Referenser:

- Bowen, H. V., "Sinews of trade and empire: the supply of commodity exports to the East India Company during the late eighteenth century," *Economic History Review*, LV, 3 (2002), 466-486; H. V. Bowen, *The Business of Empire. The East India Company and Imperial Britain, 1756-1833*. (Cambridge, 2006)
- Cole, W A, Trends in Eighteenth-Century Smuggling. *The Economic History review*, vol 10, no 3 (1958) pp 395-410
- Cole, W.A. The Arithmetic of Eighteenth-Century Smuggling: Rejoinder. *The Economic History Review* vol 28. no 1 (Feb) 1975, pp 44-49
- Cuenca-Esteban, Javier, "India's contribution to the British balance of payments, 1757-1812," *Explorations in Economic History* 44 (2007), 154–176;
- Dyke, Paul A. Van, *The Canton trade. Life and enterprise on the China Coast, 1700-1845*. Hong Kong , Hong Kong UP, 2005
- Hoh-Cheung and Lorna H Mui, 'Smuggling and the British Tea Trade before 1784', *American Historical Review*, vol 74, no 1 Oct 1968, pp 44-73
- Hoh-Cheung and Lorna H Mui, 'Trends in Eighteenth-Century Smuggling' Reconsidered', *Economic History Review* vol 28 no 1 Feb 1975, pp 28-43
- Koninckx, Christian, *The First and Second Charters of the Swedish East India Company (1731–1766)*. Kortrijk 1980
- Lauring, Kåre, "Kinahandelen – et spørsmål om finansiering," in: *Søfart, Politik, Identitet, tilegnet Ole Feldbæk*. (Kronborg, 1996)
- Müller, Leos, "Mellan Kanton och Göteborg. Jean Abraham Grill, en superkargörs karriär", in Backlund, Janne and others (eds.), *Historiska etyder. En vänbok till Stellan Dahlgren*. Uppsala 1997
- Müller, Leos, "Merchants" and "Gentlemen" in Early-Modern Sweden. *The World of Jean Abraham Grill, 1736-1792*, in *Self-Perception of Early Modern Capitalists*. Edited by Margaret C. Jacob and Catherine Secretan. Palgrave Macmillan, 2008
- Müller, Leos, "The Swedish East India Trade and International Markets: Re-exports of teas, 1731-1813", in *Scandinavian Economic History Review*, 2003/3, pp. 28-44.